

บทวิจารณ์หนังสือ

อิกิเรียว วิญญาณคนเป็นในวรรณกรรมญี่ปุ่น

ชื่อหนังสือ: อิกิเรียว วิญญาณคนเป็นในวรรณกรรมญี่ปุ่น
ผู้เขียน: อรธยา สุวรรณระดา
ปีที่พิมพ์: 2561
สำนักพิมพ์: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
จำนวนหน้า: 123
ISBN: 978-616-407-3289

ผลงานเล่มล่าสุดของอรธยา สุวรรณระดา ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมญี่ปุ่นที่ทั้งนักวิชาการและผู้ชื่นชอบในวรรณคดีญี่ปุ่นโบราณคงไม่มีใครไม่รู้จัก อรธยามีผลงานเขียนหนังสือมากมาย อาทิ *เรียนรู้ตำนานเทพญี่ปุ่นจากวรรณกรรมโคะจิกิ* (2553) *ประวัติวรรณคดีญี่ปุ่น* (2554) *ธรรมเนียมความเชื่อญี่ปุ่นในวรรณกรรมสมัยเฮอัน* (2560) ในครั้งนี้เธอได้หยิบยกประเด็นที่เกี่ยวกับ “วิญญาณ” อันเป็นแก่นแท้ของวัฒนธรรมญี่ปุ่นมานำเสนอผ่านการวิเคราะห์วรรณกรรมในสมัยต่าง ๆ ของญี่ปุ่น

ชาวญี่ปุ่นมีความเชื่อพื้นฐานเป็นแบบวิญญาณนิยม (Animism) คือเชื่อว่า วิญญาณเป็นพื้นฐานของสรรพสิ่งรวมถึงเทพเจ้า ในทัศนะของชาวญี่ปุ่น วิญญาณสามารถแบ่งออกเป็นวิญญาณมนุษย์ วิญญาณธรรมชาติ และสิ่งที่เป็นผลพวงจากวิญญาณที่เรียกว่า “อำนาจของวิญญาณ” ในหนังสือเล่มนี้อรธยาได้นำเสนอเกี่ยวกับ “อิกิเรียว” (生霊) หรือวิญญาณของมนุษย์ที่ยังมีชีวิต อิกิเรียวเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับ “ฉิเรียว” (死霊) หรือวิญญาณคนตาย อันที่จริงความเชื่อเรื่องวิญญาณก็เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลสูงในวัฒนธรรมไทย มีตำนานเกี่ยวกับความอาฆาตพยาบาทของวิญญาณของคนตายไปแล้วเล่าขานในหมู่ชาวไทยมาแต่โบราณ ทั้งยังมีการสืบสานพิธีกรรมการเรียกวิญญาณให้กลับเข้าร่างเมื่อเจ้าของเจ็บป่วยในหลายพื้นที่ของประเทศไทย แต่สิ่งที่พิเศษของอิกิเรียวที่ไม่พบในความเชื่อเรื่องวิญญาณในวัฒนธรรมไทยคือ อิกิเรียวเป็นวิญญาณที่ผลจากร่างไปโดยที่คนส่วนใหญ่ไม่รู้ตัว เจ้าของร่างยังสามารถใช้ชีวิตได้ตามปกติทั้งที่วิญญาณนั้นได้ออกไปก่อเหตุบางอย่างอยู่นอกร่าง อาจกล่าวได้ว่าความพิเศษอันน่าพิศวงนี้ได้สร้างแรงบันดาลใจให้นักเขียนให้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับอิกิเรียวไว้ในวรรณกรรมมาทุกยุคสมัย ทั้งยังเป็นพลังดึงดูดให้คนรุ่นหลังศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ด้วย

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาสำคัญ 5 บท แต่ละบทที่มีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

บทนำ กล่าวถึงความหมายของอิกริเียวและความเชื่อเกี่ยวกับอิกริเียวของชาวญี่ปุ่น อรรถยาได้เริ่มต้นโดยกล่าวถึงกรณีของโรกะกุโจในวรรณกรรม*เก็นจิโมะโนะงะตะริ* และเสนาบัตที่ชื่อ ชุงะวะระ โนะ มิชิสะเนะ โรกะกุโจ เป็นอิกริเียวที่มีชื่อเสียง ขณะที่มิชิสะเนะเป็นฉวีเรียวซึ่งผู้คนรู้จักกันดีมาจนถึงปัจจุบัน ความเหมือนกันของตัวอย่างทั้งสองคือความเป็น “วิญญาณอาฆาต” ต่างกันเพียงแค่ว่า ตัวอย่างแรกเป็นวิญญาณอาฆาตของคนที่ตาย ส่วนตัวอย่างหลังเป็นของคนตาย การที่อรรถยาพยายามเปรียบเทียบให้เห็นเช่นนี้ก็เพื่อจะนำไปสู่การอธิบายวัตถุประสงค์ของหนังสือเล่มนี้ว่า ต้องการจะศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับภาพลักษณ์และความคิดความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณอาฆาตของคนเป็นซึ่งชาวไทยยังไม่คุ้นเคยนั่นเอง

บทที่ 1 อิกริเียวในวรรณกรรมสมัยเฮอัน เป็นการอธิบายเกี่ยวกับอิกริเียวที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยเฮอัน 4 เรื่อง ได้แก่ *เก็นจิโมะโนะงะตะริ* (源氏物語) *โยะรุโนะเนะสะมะ* (夜の寝覚め) *คนจะกุโมะโนะงะตะริ* (今昔物語集) และ*ชะระมินะนิกกิ* (更級日記) จุดเด่นของอิกริเียวในสมัยนี้คือมักเป็นวิญญาณของผู้หญิงที่อาฆาตแค้นชายผู้ทอดทิ้งตนไป ความไม่สมหวังในรักจึงกลายเป็นแรงผลักดันให้วิญญาณของผู้หนึ่งออกไปร้ายชายที่เป็นสาเหตุ นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวของอิกริเียวของคนใกล้ถึงฆาตที่ปรากฏให้เห็นในรูปของดวงไฟที่โอบบินออกจากร่างในลักษณะเป็นกลางบอกเหตุด้วย

บทที่ 2 อิกริเียวในวรรณกรรมสมัยคะมะกุระ-มุโระมะชิ เป็นการอธิบายเกี่ยวกับอิกริเียวที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยคะมะกุระ-มุโระมะชิ 4 เรื่อง ได้แก่ *โฮเง็นโมะโนะงะตะริ* (保元物語) *เฮะอิเกะโมะโนะงะตะริ* (平家物語) *มะซุคุงะงะมิ* (増鏡) และ*อะโอะอิโนะเอะ* (葵上) อิกริเียวในสมัยนี้ยังคงสืบทอดภาพลักษณ์ความเป็นวิญญาณอาฆาตมาจากสมัยเฮอัน เว้นแต่ตัวละครผู้กลายเป็นอิกริเียวได้เปลี่ยนจากผู้หญิงมาเป็นจักรพรรดิ ชุนนาง ตลอดจนกลุ่มคนผู้พ่ายแพ้ในสงครามแย่งชิงอำนาจทางการเมือง

บทที่ 3 อิกริเียวในวรรณกรรมสมัยเอโดะ เป็นการอธิบายเกี่ยวกับอิกริเียวที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยเอโดะ 4 เรื่อง ได้แก่ *อิงะโมะโนะงะตะริ* (因果物語) *โชะโรริโมะโนะงะตะริ* (曾呂利物語) *โมะโกะกุเฮะยะกุโมะโนะงะตะริ* (諸国百物語) และ*คิบุทซุโนะกะมะ* (吉備津の釜) เช่นเดียวกับสมัยเฮอัน อิกริเียวในสมัยนี้เกิดมาจากแรงพยาบาทของความรักเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม ตัวละครผู้กลายเป็นอิกริเียวเริ่มมีความหลากหลาย คือมีทั้งนักรบ หญิงชาวบ้าน ภรรยาของเจ้าเมือง และยังมีอิกริเียวที่ปรากฏให้เห็นแต่ส่วนหัวล่องลอยในยามค่ำคืนที่เรียกว่า “โรกะโรกะกุบิ” (轆轤首) ด้วย

บทที่ 4 อิกริเียวในวรรณกรรมสมัยใหม่ เป็นการอธิบายเกี่ยวกับอิกริเียวที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยใหม่ 4 เรื่อง ได้แก่ *ฟูมิงะงะงะมิ* (不思議な鏡) *เฮะยะกุโมะโนะงะตะริ* (百物語) *มุซุเมะโนะอิกริเียว* (娘の生霊) และ*อิกริเียว* (生霊) ตัวอย่างของวรรณกรรมที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า แม้อิกริเียวได้เข้าสู่สมัยใหม่ แต่เรื่องราวของอิกริเียวก็ยังคงเป็นวัตถุดิบที่ถูกนำมาสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรม อย่างไรก็ตาม อิกริเียวที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านี้ต่างก็ผ่านการปรุงแต่งให้เข้ากับยุคสมัย คือมีความน่าสนใจน้อยลง ตัวละครเป็นคนที่ทั่วไป มีการผสมผสานแนวคิดสังคมนิยมที่ศรัทธา (magical realism) ในการดำเนินเรื่อง ทั้งสาเหตุการกลายเป็นอิกริเียวก็ไม่ได้จำกัดอยู่แค่การยึดติดในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แต่ยังสามารถขยายขอบเขตออกไปสู่การยึดติดในวัตถุด้วย

บทสรุป อรรถยาพยายามสรุปเรื่องของอิกริเียวโดยมองผ่าน 3 ประเด็น ได้แก่ (1) สาเหตุที่อิกริเียวแยกออกจากร่าง (2) แนวคิดวิธีแก้อิกริเียว และ (3) ภาพลักษณ์ของอิกริเียวที่ปรากฏ ในจำนวนนี้สิ่งที่น่าสนใจที่สุดในทัศนะของผู้วิจารณ์คือประเด็นที่ (2) อรรถยาได้อธิบายไว้ว่า ในสมัยเฮอันจนถึงคะมะกุระ-มุโระมะชิ เมื่ออิกริเียวถูกมองว่าเป็นสาเหตุของอาการเจ็บป่วยก็จะมีกรรมนิมิตพระมาทำพิธีขับไล่วิญญาณออกไป แต่ในวรรณกรรมสมัยใหม่

เมื่อเกิดปรากฏการณ์อิทธิฤทธิ์ก็มักมีการพยายามมองให้เห็นถึงต้นตอของปัญหา และพยายามแก้ไขด้วยหลักเหตุผลที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์และตั้งอยู่บนความเป็นจริง เช่น หากอิทธิฤทธิ์เกิดจากอารมณ์ที่หมกมุ่นยึดติดกับสิ่งใด ก็ให้ออกห่างจากสิ่งนั้นเสีย แล้วอิทธิฤทธิ์ก็จะหายไป

นอกจากนี้ หนังสือเล่มนี้ยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องที่ถูกเขียนได้หยาบกร้านวิเคราะห์ไว้ในภาคผนวก ทำให้ผู้อ่านเข้าใจภูมิหลังของวรรณกรรมแต่ละเรื่องได้ดียิ่งขึ้น

ความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้ไม่ได้อยู่ที่เพียงการวิเคราะห์ให้เห็นภาพของอิทธิฤทธิ์ที่สะท้อนความคิด ความเชื่อของผู้คนในแต่ละช่วงเวลา แต่ผู้อ่านยังจะได้เพลิดเพลินกับบรรยากาศของวรรณกรรมในแต่ละยุคสมัยที่ผู้เขียนได้หยิบยกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องมาและแปลภาษาไทยกำกับเอาไว้ ทำให้เข้าใจง่ายและได้เรียนรู้ภาษาญี่ปุ่นสมัยต่าง ๆ ไปในตัวผ่านฝีมือการแปลชั้นครูของผู้เขียนซึ่งแตกฉานตั้งแต่ภาษาญี่ปุ่นโบราณจนถึงภาษาญี่ปุ่นปัจจุบัน หนังสือเล่มนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจศึกษาแนวทางการวิจัยวรรณกรรมญี่ปุ่น ขณะเดียวกันก็เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ชื่นชอบงานเขียนคลาสสิกสไตล์ญี่ปุ่นด้วย

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจารณ์ก็คิดว่า หากมีการอภิปรายเพิ่มเติมในประเด็นต่อไปนี้น่าจะทำให้เนื้อหาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ประเด็นแรกอาจกล่าวได้ว่าเป็นความแตกต่างระหว่างศาสตร์ กล่าวคือ อรรถยาได้กล่าวถึงความหมายของอิทธิฤทธิ์ไว้ในบทนำว่า “อิทธิฤทธิ์หมายถึงวิญญาณในร่างของมนุษย์ที่มีชีวิต สามารถแยกส่วนหนึ่งออกจากร่างซึ่งยังมีชีวิตอยู่ออกมาปรากฏให้เห็นข้างนอก” (หน้า 1) และได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมโดยนำการแบ่งประเภทของวิญญาณในทางคติชนวิทยา มาประกอบว่า วิญญาณแบ่งออกเป็นอิทธิฤทธิ์และมิริเรีย อิทธิฤทธิ์นั้นเป็นวิญญาณอิสระสามารถออกจากร่างของมนุษย์ล่องลอยไปยังที่ต่าง ๆ ได้ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีการแบ่งประเภทของวิญญาณเอาไว้เช่นนั้น แต่ในความเป็นจริง คติชนวิทยาให้ความสำคัญต่อการศึกษาลักษณะของวิญญาณ (靈魂、魂) ซึ่งมีทั้งด้านดีและด้านร้ายมากกว่า โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า เมื่อกลายเป็นวิญญาณร้ายแล้วจะต้องบวงสรวงอย่างไร หรือทำอย่างไรจึงจะไม่กลายเป็นวิญญาณร้าย ในความหมายดังกล่าว นักคติชนจึงไม่ค่อยแยกแยะระหว่างอิทธิฤทธิ์กับมิริเรีย แต่กลับให้ความสนใจต่อพลังด้านร้ายที่ทั้งอิทธิฤทธิ์และมิริเรียหรือหนึ่ง “วิญญาณ” ได้ปลดปล่อยออกมา มากกว่า ผู้วิจารณ์ในฐานะนักคติชนจึงสนใจว่า เพราะเหตุใดอิทธิฤทธิ์ในวรรณกรรมของญี่ปุ่นจึงดูจะมีบทบาทที่ค่อนข้างโดดเด่นกว่ามิริเรีย นอกจากนี้ ในตัวอย่างของวรรณกรรมที่อรรถยาหยิบยกมาบางเรื่องที่มีการกล่าวถึงความอาฆาตแค้นของทั้งอิทธิฤทธิ์และมิริเรียอยู่ร่วมกัน เช่น กรณีของโรเซกุโจ หรือเรื่องราวใน *โฮเก็นโมะโนะงะตะริ* ดังนั้นหากมีการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างอิทธิฤทธิ์และมิริเรียในทางวรรณกรรมให้เห็นก็น่าจะทำให้หนังสือเล่มนี้มีมุมมองที่กว้างขึ้น

ประเด็นที่สองเกี่ยวข้องกับการเลือกตัวอย่างวรรณกรรมในแต่ละสมัยมานำเสนอ ผู้วิจารณ์ยังไม่เห็นเกณฑ์ที่ชัดเจนในการเลือกวรรณกรรมนอกจากคำว่า “เรื่องราวเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ที่น่าสนใจที่มีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมญี่ปุ่นแต่ละสมัย” (หน้า 6) อีกทั้งจำนวนเรื่องของแต่ละสมัยก็มีเท่ากันคือ 4 เรื่อง ซึ่งก็ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นจำนวนที่มากหรือน้อยอย่างไร ผู้วิจารณ์อนุมานว่า อรรถยาน่าจะได้เลือกวรรณกรรมมีคำว่า “อิทธิฤทธิ์” ปรากฏ และอิทธิฤทธิ์นั้นก็จะมีบทบาทสำคัญในเรื่อง อย่างไรก็ดี ในเรื่อง *ฟูมิจินะกะงะมิ* (不思議な鏡) ของโมะริ โองะอิกกลับไม่ปรากฏคำว่า “อิทธิฤทธิ์” ในเนื้อหาส่วนที่ผู้เขียนยกมา มีแต่คำว่า “ทะมะมิอิ” (魂) หรือวิญญาณ แต่มีการกล่าวถึงการที่วิญญาณออกจากร่างและโยยบินไปยังที่ต่าง ๆ จริงอยู่ว่า วิญญาณในทัศนะของชาวญี่ปุ่นมีคุณสมบัติพื้นฐานคือสามารถเคลื่อนไปยังที่ต่าง ๆ เช่นเดียวกับอิทธิฤทธิ์ แต่ “ทะมะมิอิ” นั้นเหมือนกับ “อิทธิฤทธิ์” ทุกประการจริงหรือ ผู้วิจารณ์คิดว่า หากมีการอธิบายเกณฑ์ในการคัดเลือกวรรณกรรม และกล่าวถึงสัดส่วนของวรรณกรรมที่มีการ

กล่าวถึงอิทธิพลในแต่ละสมัยมาประกอบไว้ก็น่าจะทำให้ผู้อ่านไม่สับสน และสิ่งที่ผู้เขียนต้องการนำเสนออีกก็จะมีน้ำหนักมากขึ้น

ประเด็นสุดท้ายเกี่ยวกับโครงสร้างของหนังสือ หนังสือเล่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ “วิเคราะห์ภาพลักษณ์รวมทั้งความคิดความเชื่อเกี่ยวกับอิทธิพลที่แปรเปลี่ยนไปในแต่ละสมัย” (หน้า 6) เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว อรรถยาได้แบ่งโครงสร้างของหนังสือออกเป็น 2 แกนคือแกนแนวราบและแกนแนวตั้ง แกนแนวราบหรือการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ที่เน้นลักษณะเด่นของอิทธิพลในวรรณกรรมแต่ละสมัย (synchronic study) คือสิ่งสรุปไว้ในตอนท้ายของบทที่ 1-4 ส่วนแกนแนวตั้งหรือการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์เปรียบเทียบ (diachronic study) เห็นได้ในการอธิบายให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยผ่านประเด็น 3 ประเด็นในบทสรุป ผู้วิจารณ์คิดว่า ผู้เขียนประสบความสำเร็จในการสอดประสานแกนแนวราบกับแนวตั้งเข้าด้วยกัน ทำให้หนังสือเล่มนี้มีโครงสร้างที่มั่นคง ได้ผลลัพธ์ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากการนำเสนอภาพของอิทธิพลในแต่ละยุคสมัยแล้ว หากในตอนท้ายผู้เขียนจะได้ “หลายโครงสร้าง” แล้วแบ่งประเภทของอิทธิพลตามลักษณะที่ปรากฏ เช่น อิทธิพลที่อาฆาตแค้น อิทธิพลที่ผลร้ายเมื่อความตายมาเยือน อิทธิพลที่เป็นปีศาจ อิทธิพลอันเกิดจากความเจ็บป่วย จากนั้นก็อภิปรายสาเหตุ ทางแก้ไข ภาพลักษณ์ของอิทธิพล ฯลฯ โดยแยกตามประเภทอิทธิพลที่ได้แบ่งขึ้นใหม่ ผู้วิจารณ์คิดว่าผลงานเรื่องนี้น่าจะยิ่งทวีความลึกซึ้งและมีมิติที่หลากหลายขึ้น ซึ่งท้ายที่สุดแล้วก็น่าจะช่วยให้ชาวไทยเข้าใจความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณของชาวญี่ปุ่นได้ดียิ่งขึ้นนั่นเอง

หน่วยงานผู้แต่ง: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Affiliation: Faculty of Arts, Chulalongkorn University

Corresponding e-mail: chomnard.s@chula.ac.th

Accepted: 2020/06/22